

Никодим (Богосављевић)

СИМВОЛИКА КРУГА У АНТИЦИ И ХРИШЋАНСТВУ

Увод

Аваплоћењем Господа Исуса Христа све недоумице и трагања старог, античког света били су испуњени и окончани. Дошавши међу људе, Христос је донео истину о Богу, човеку и свету. Нарушени склад и поредак васпостављени су, обновљени у првобитној хармонији и сазвучју. Христос старо подиже из амбиса пада, обнавља и враћа на првобитно место. Искупителском снагом своје савршене Богочовечанске жртве Он је човека избавио из окова смрти, поставио пред своје Лице и себе, то јест своје Небеско царство показао као наш почетни, едемски, али и коначни, горњојерусалимски сми-сао и циљ. По његовом доласку на земљу ништа више није могло остати исто, ништа више није могло остати старо, све је морало да се обнови, крсти Крштењем Крста, погребе у животворну смрт Христову, да би из ње устало, добило нове хаљине и оживело васкрсењским животом, јер *ако је ко у Христју, нова је ствар, старо прође, гле, све ново постиде* (2Кор 5 17). Митологија, философија и уметност античког света морале су бити преображене крштењем. За њихове дотадашње безизлазе пронађени су излази и пролази, откључана су и отворена врата која су незнање делила од знања, таму од светлости, време од вечности, смрт од живота. Изашавши на пространства светлости Христовог просветљења, науке и уметности старог света скинуле су копрену са својих очију, маску са својих лица, удахнуле пуним плућима свеж ваздух духовног пролећа и обнове и прогледале видом прозирања у тајне неба и земље, тајне Тела Христовог, тајне и стварност његове Цркве: *Обзнанивши нам тајну воље своје, по благовољењу својему које унапријед одреди у Њему, за остварење њуноће времена, да се све састави у Христју, оно што је на небу и на земљи* (Еф 1 9-10).

После Христа, као једине новине под капом небеском, све старо постало је ново, све је било обновљено.

Ново вино у мјешине нове (Мт 9 17): нова наука о Христу — тачније, нов живот у Христу — морала је добити и нове препознатљиве ознаке и обележја. Хришћанство није морало да измишља нове знаке и нове симболе. Оно је из наслеђа старог света, заправо из духовне баштине свега видљивог чији је Творац и Власник био Христос, узело старе потамнеле инсигније и атрибуте, скинуло са њих прашину, углачало их дајући им нова, а, у ствари, првобитна значења и садржаје. И стари симболи заблистали су и засијали као некада, на почетку стварања света, века и човека. Један од тих симбола, који је у антици имао искривљено значење и који је у хришћанству постао вљен на своје право место, јесте символ круга.

1. Символи¹

Све области човековог умног и духовног делања око разумевања и објашњавања света у који је човек постављен, као што су философија, митологија, култ и уметност, биле су упућене на испомагање видљивим сликама и знацима како би се исказали појмови невидљивих, натчулних и надсуштвених сфера. Те слике и знаци претакали су се у реч, цртеж, покрет и чин. Тако је стваран језик општења човека и света као израз наше глади за заједницом са Творцем и творевином. Све је било у служби обнављања првобитне целовитости склада заједнице Бога, човека и света. *Јер жарким ишчекивањем творевина очекује да се јаве синови Божији... Јер знамо да сва твар заједно уздише и шугује до сада* (Рим 8 19, 22). Након изласка из тог сазвучја нама није преостало ништа друго до да стрпљиво и упорно скупљамо коцкице распаднутог и распршеног мозаика и да их, по сећању, враћамо на првобитно место, у првостворену целину. Читав козмос зато је велики символ, знак и наговештај, одраз или сенка заједнице Бога и човека која је некада постојала: *Јер ишло је на Њему невидљиво, од њосињања свијетља умом се на створењима јасно види, његова вјечна сила и божанствено* (Рим 1 20). При томе, видљив је био наговештај невидљивог, материјално духовног, познато непознатог, и при њиховом спајању дошло је до стварања речника симбола чији је задатак био да пренесе ум из ове, земаљске у вишу реалност, у надреалност, надстварност: *Јер, за све оне који имају моћ да виде, сав духовни свет и одсликава се на тајанствени начин у целокупном чувственом свету у симболичким сликама. А сав чувствени свет, њо умном сагледавању њока-*

¹ Основни преглед: J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb 1989, I–XXIV (даље: *Rječnik simbola*).

зује да се садржи у целокућном духовном свету сагласно својим логосима. Јер чулни свет налази се у духовном ђомоћу својих логоса, а духовни у чулном — ђомоћу својих описака... Јер симболичко созерцање духовних бића ђосредством видљивогa јесте истовремено духовно знање и ђоимање видљивих (бића) ђосредством невидљивих.² Символи су служили да споје ствари и појмове удаљене и разнородне, али који су у свој својој удаљености имали понеку заједничку, често тешко уочљиву и препознатљиву нит која их је повезивала у целину, тако да симболи увек везују два разна света, један виши, чији су знак, и један нижи којем су знак.³ У крајњој линији, симболи су имали да повежу коначно и бесконачно, створено и нестворено, то јест Бога и човека.⁴

У свом основном значењу *сѓмволон* — знак, *символ* — јесте препознатљив, заштитни знак неке личности, неког култа или културе, на пример древних античких богова и јунака, њихових својстава и обележја. Символ, при томе, сведочи о присуству одређеног божанства на месту где је истакнут и представљен, онако како каже П. Евдокимов: *Символ врши изразну функцију значења и истовремено он испуња као носилац ђприсутства; он је ѓада знак еѓифаније и сведочи о доласку Нaѓиѓјавног.*⁵ Символ је зато знак који окупља све оне што верују у симболизованог, то јест поштују га, а симболизовани, при томе, има улогу сабирне тачке култа верујућих, заједнице истоверних. Због веровања да су у символу присутне сила и моћ представљеног, символ се користио не само као знак препознавања и окупљања верујућих око субјекта (или објекта) њихове вере већ и као оруђе заштите од болести и оружје против сила које су им се супротстављале. Отуда се символ налази у средишту култа, средишту обреда.

У ширем смислу, у сваки символ култа или културе неке епохе чврсто је уграђена духовност те културе и култа, то јест дух читаве цивилизације која је те симболе као своје грбове и заставе стварала и истицала. Проучавањем и тумачењем симбола кроз епохе и културе може се доћи до духовности, то јест вере одређене заједнице и времена, а уочавање промена њиховог значења поуздан је знак појаве нове вере и нових схватања. Тумачење симбола јесте пут за схватање митологија, култних обреда и њихових пратећих уметничких представа. У њима су похрањена веровања и знања теологије, антропологије и космогоније. Њиховим превођењем на познат и лако чи-

² Свети Максим Исповедник, *Мисѓагогија*, Призрен 1997, 174–175.

³ И. Секулић, *Његову књига дубоке оданости*, Београд 1951, 429.

⁴ Ј. Зизиулас, *Символизам и реализам у ѓправославном богослужењу*, Саборност 1–4 (2001) 15–16.

⁵ П. Евдокимов, *Луда ѓубав Божија*, Хиландар 1993, 20.

тљив језик откривамо науке и промисле Творца, утиснуте као неизбрисив и неизбледив печат у ткиво творевине, *јер је од њега и кроз њега и ради њега све* (Рим 11 36). Другим речима, симболи су литијски барјаци, грбови и иконе које је човек кроз време и простор, културе и цивилизације носио на свом путу од Едема до Горњег Јерусалима.

*Свака скупина, свако вријеме има своје симболе: одјекне ли у нама који симбол, значи да припадамо одређеној скупини и времену. Ејоха без симбола мртвa је ејоха; друштво без симбола мртво је друштво. Цивилизација у којој више не би било симбола ишчезла би.*⁶ Стварани од најранијих времена, симболи постоје и данас свуда око нас као средства општења и обавештавања. Они су у међувремену мењали своје изумитеље, народе и културе који су се њима користили и изражавали, али, као што је речено, ни њихов унутрашњи смисао и садржај под утицајем нових схватања и веровања није остајао исти. Они су мењали власнике и изразе да би коначно дочекали објављивање свога Творца. Кључни догађај за њихов преображај и правилно тумачење био је долазак Сина Божијег на земљу као Сина Човечијег. Коренистост Христове истине о себи, то јест Богу, нама и свету, ништа није могла оставити по страни, већ је све препородила и подмладила, исправила, допунила и испунила. Истина о вечном животу преобразила је и саму смрт. Целокупно је, дакле, наслеђе старог света по Христовом доласку доживело промену образа — преображај. Између осталог, и симболи су морали добити нове садржаје и нова, охристовљена значења. Старе речи постале су нове, пређашњи симболи уроњени су у бању новог живота рођеног у Христовој смрти и устајању из мртвих и тако су били обучени (оваплоћени) у нове и блиставе хаљине и ризе богопознања. Сам Христос јавио се као свеопшти и свеобухватни симбол који је повезивао и раздвајао све светове и епохе истовремено, спајао је све оно што је хтело да се споји и раздвајао све оно што није хтело да се повеже у њему: *Христос има јединствену привилегију да посредује посредника и двије крајње тачке које ваља сјединити.*⁷ Будући да је као Творац постао део творевине, Он је уједно и спона и спајано.

2. Символика круга

Уз средиште, крст и четвороугао, круг је један од основних и најстаријих симбола.⁸ Тачка је извор круга, а тачка и круг су симболи савршенства:

⁶ *Rječnik simbola*, XVI.

⁷ *Rječnik simbola*, 307.

⁸ *Ibid.*, 320.

тачка зато што је језгро и извор свега из ње створеног, а круг зато што нема ни почетка ни краја и говори о бесконачном кружном кретању. Још од најранијих епоха он је био лако уочљив знак који је видљиви свет нудио, тако рећи, на длану. Најпре су кружни облици небеског свода, сунца и пуног месеца били најуочљивији извори за њихово преузимање и примену у разним веровањима. Зодијачки круг је код многих народа настао као слика небеског, планетарног, годишњег циклуса. У средишту небеског круга је Сунце. Оно је као извор светлости, топлоте и живота свему што је постојало на Земљи од самог почетка морало имати најистакнутије место у свим веровањима и култовима, било само обожено, било као атрибут божанства. Његово кружно кретање, излазак и залазак схватани су као његово рађање и умирање. Сунце преко небеског свода путује огњеним и светлосним колесницама, попут оних Аполонових или Светог Илије. Током ноћи оно путује испод земље, подземним светом. Стари народи знали су за четири кључне тачке у годишњем кругу јачања и слабљења Сунца: за зимску краткодневицу, летњу дугодневицу и пролећну и јесењу равнодневицу. За зимску и летњу сунчеву обратницу уобичајено је било код нашег народа паљење ватри. Остаци тих обичаја су *бадњак* и *ивањске ватре*.⁹ Веза Сунца и круга била је истакнута у владарским венцима који су својим носиоцима давали божанско достојанство и моћ. Сунчев најочигледнији отисак, печат на земљи, било је огњиште. У њему се оно одсликавало, огледало. Светлост и ватра су у каменом ограђеном кружном огњишту били средиште живота древног човека.

Кретање сунца и месеца преко небеског свода, њихови дневни и годишњи циклуси, са кругом смене годишњих доба, били су повод доживљаја и схватања круга као симбола кружног, цикличног тока кретања времена и читавог створеног света, то јест кружног и цикличног рађања и умирања времена и света. Круг је уједно био символ времена и символ неба.¹⁰ Као Сунце у огњишту, тако се и небо пресликавало и одсликавало у кругу.

Треба још поменути и раширено веровање у заштитну моћ круга као моћног средства одбране од злих сила. То је такозвани чаробни круг.¹¹ Онај који би желео да се од злих сила одбрани описивао би круг око себе у који невидљиве силе нису имале приступ. Тако су и борци пре почетка битака око себе оцртавали магични круг који је требало да им обезбеди недодирљивост, то јест непобедивост.

⁹ Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд 1998, 429 (даље: *Српски митолошки речник*).

¹⁰ *Rječnik simbola*, 321.

¹¹ *Српски митолошки речник*, 274–275.

3. Антички зачарани круг

а) *Лавиринт* (простор) — Према познатом миту, Минотаур је чудовиште са главом бика и људским телом, настало из везе Минојеве жене Пасифаје и бика који је требало да буде принет на жртву Посејдону.¹² Да би то прикрио, Миној је, по савету који је добио у пророчишту, позвао Дедала да му сагради дворца у Кнососу, грађевину замршених ходника и просторија, у чијем је средишту био заточен и скривен Минотаур. Грађевина је названа *Лавиринт*, јер је у основи била у облику критске двоструке секире — лаври-са — обележја критске владарске породице. То обележје се тумачи као спој представа младог и старог месеца, исечака пуног месеца, то јест круга. На Медитерану је у античко доба била распрострањена ритуална игра проналажења пута до средишта у шарама замршеног круга ходника и преграда. Такав лавиринт пронађен је у подном мозаику кнососке грађевине. Ту игру спомиње и Хомер у *Илијади*:

*Поштом славни још рукошворац изради коло
йодобно колу шћо га у Кносу, широком граду
Дедал Аријадни лейкокој најрави некад.*¹³

Енглески археолог А. Еванс је 1900. године на Криту открио остатке велике грађевине коју је, по натписима, препознао као Кносос, а по замршеном склопу ходника и просторија, читаву грађевину, са дворцем древног критског краља Миноса, поистоветио са Лавиринтом.¹⁴

Цео тај митолошки мотив можемо протумачити као коришћење круга да би се њиме изразило поимање простора као зачараног круга у који је човек постављен, простора из кога је било немогуће наћи пролаз и излаз, а у чијем средишту чека неминовна смрт. Човек антике заробљен је у простору козмоса и из њега не може изаћи. Читав видљиви свет за њега је велика и недокучива тајна. Човеков боравак на земљи беспутно је тумарање које за циљ има или излазак из њеног круга или стижање у само њено средиште, где би требало да постоји одговор о њој и њему — земљи, козмосу и човеку. Човек старог века могао је земљу доживљавати једино као велику тамницу у коју је заточен и у којој чека свој крај и кончину — неумитну и неизоставну смрт. У средишту Лавиринта, кружном символу земље и козмоса, чекао је Минотаур, коме су приношене људске жртве и који је, отуда, био оличење сурове и неизбежне смрти. Круг је тако био символ немоћи човека антике да изађе

¹² R. Grevs, *Grčki mitovi*, Beograd 1999, 233–234; даље: *Grčki mitovi*.

¹³ *Ibid.*, 237.

¹⁴ V. Zamarovski, *Junaci antičkih mitova*, Beograd 2002, 322.

из зачараног круга простора козмоса у коме је био утамничен и где га је чекала његова осуда — смрт.

б) Уробор (време) — Сва философска и теолошка знања култова или религија пресликавала су се и одражавала у уметности. Након лавиринта и Минотаура долазимо до чудовишта, немани, које је пример примене символа круга у уметничком изражавању. Реч је о представи змије, уробору, која саму себе прождире тако што, савијена у круг, чељустима гута сопствени реп. Ако смо у лавиринту препознали круг као символ беспомоћности античког човека у односу према простору, уробора тумачимо као схватање и доживљавање времена античког човека. Уробор је символ вечног понављања,¹⁵ то јест тамнице времена, и зато својим самопрождирањем изражава немоћ старог века да изађе ван граница времена, судбине и смрти. О схватању времена и историје антике Г. Флоровски пише: *Класична историографија је била наглашено несимистичка. Историја је прича о неизбежној судбини и пројаси... Стири образац тумачења историје био је „космички“ или „наатуралистички“. С једне стране, постојао је биолошки образац рађања и умирања — заједничка судбина свега што живи. С друге стране, постојао је астрономски образац периодичног понављања, кружног кретања неба и звезда, образац „револуција“ и циклуса. Коначно, историјски ток био је један вид класичног тока који је био управљен по извесним непроменљивим законима. Ти закони су били садржани и у структури васељене. Ошуда је чистио виђење историје било у суштини фаталистичко... Људска судбина је била укључена и обухваћена том „космичком нужношћу“... Постоји бесконачно и непрестано понављање истог, вечног обрасца, периодично обнављање ситуација и догађаја. Према томе, никаком прогресу није било места, већ једино за „револуције“, поновно кружење (ре-циркулацију), за *κυκλοφορία* и *ανακύκλωσις*. Ништа „ново“ се не би могло додати овом заокруженом савршенству периодичног система... Историја није била схваћена као кретање у било ком правцу. Она је била једино кружење. За њу није било краја, као ни циља ... основна визија је била заједничка: „вечни космос“, „бесконачна враћања“, кобни „круг постојања и пројадања“.*¹⁶

Са уробором можемо упоредити и камен који трагични Сизиф ваља ка врху брда, а који се, због Сизифове немоћи, обрушавао назад и са пута ка небеским висинама бесмртности бацао га поново на дно долине плача, уздаха и смрти. Круг, понављање, време, тамница, лавиринт, простор, немоћ, смрт... Антички свет је, као уробор, сам себе постепено уништавао, поста-

¹⁵ *Rječnik simbola*, 731.

¹⁶ Г. Флоровски, *Хришћанство и култура*, Београд 1995, 71–73.

јући жртва безизлаза и бесциљности сопствене немоћи да изађе из круга времена, судбине и смрти и уђе под покров живота слободног од умирања. Другим речима, круг је за антику у круговима лавиринта и уробора био символ њеног ропства у кругу окова простора и времена.

в) *Маска* (онтологија) — Утамниченост античког човека у тамницу простора и времена доносила му је смрт. Смрт је пак израз човекове немоћи у остваривању пуноће сопственог бића, пуноће сопствене личности. Човек својом снагом није могао доћи до остварења самога себе, до слободног и ничим условљеног постојања. Та неспособност антике да нађе пут у вечни живот, истинит начин постојања, поново је приказивана симболичким коришћењем круга. Наиме, древни ковачи бронзаног доба приликом искивања посуда, штитова и обредних маски најпре су на комаду метала описивали круг, што је био део мистерије ковачког заната.¹⁷ Тај круг означавао је сунце, од кога су ковачи добијали ватру за своје пећи, а сунце су тетовирали и на својим челима, па су касније због тога названи *киклопима*. За нас је битна та повезаност круга и обредне маске, која се, попут и оних каснијих у театрима, користила као човеков *alter ego*, друго ја, једноставно зато што оно човеково прво ја није могло бити остварено као пуноћа личности слободне од било које условљености, најпре условљености од смрти. Чињеница да су се обредне маске, као лик човеков, то јест сам човек, израђивале на исти начин као посуде и штитови посредно указује на то да је човекова вредност била равна вредности предмета, зато што је смрт уистину враћала човека у ред безвредних, беживотних ствари. Другим речима, антички човек је обредном и театарском маском покривао и скривао своју смрт. Овде већ увелико залазимо у поље студије Ј. Зизиуласа, који је о томе, између осталог, рекао: *Позоришће, нарочито трагедија, место је где се одигравају сукоби човекове слободе са логичком нужношћу јединственог и хармоничног света како су њоимали древни Јелени. Управо у позоришту човек покушава да постане „лице“ (личност), да подигне свој статус пројив овог хармоничног јединства које му се намеће као логичка и етичка нужност. Ту се он бори пројив богова и пројив своје судбине, ту греши и пресвјуа закон, али иу увек и учи по стипероитијном начелу древне трагедије, да на крају нишмо може избећи судбину, нишмо породужити „хулу“ пројив богова некажњено, нишмо грешити а да не буде подвргнут последицама. Тако он трагично конститује да је његова слобода ограничена или, још горе, да за њега слобода и не постоји јер би „ограничена слобода“ била пројивречна себи самој, и сходно томе да његова „личност“ није била нишмо друго до „личина“ (ма-*

¹⁷ *Grčki mitovi*, 29.

ска), *нешто што није везано за његово право постојање, нешто без битијног (онтолошког) садржаја*.¹⁸ Трагедија, то јест позориште, постаје и остаје, према томе, зачарани круг човекове ограничености, условљености, као што то и маска на његовом лицу, својом безличносту, потврђује. Ковачи киклопи су, утискујући, као отисак сунца, круг у метал од кога су израђивали маске, у њега утискивали и укивали и пролазност топлоте и светлости којом је сунце грејало и сијало, топлоту и светлост који су јењавали и утихњавали до тачке хладне, тамне безживотности. Дакле, круг простора и круг времена спајани су у кругу маске и трагедије, кругу онтолошке безизражајности и неостварености, егзистенцијалне безличности, тупог и нејасног погледа који нестаје и трне у кругу, тачки, виру и вртлогу смрти. У средишту (не)постојања антике била је смрт, а око ње, као њен пород, концентрични кругови простора, времена и бића (онтологије).

г) *Венац (победник) — Мјесто круне на врху главе даје јој узвишено значење: она није само судионик вриједности главе, врхунца људског тијела, него и вриједности онога што надвисује саму главу, а што је дар који долази одозго; такво мјесто обиљежује трансцендентни значај једног искушења. Кружни облик круне исказује савршенство и судјеловање у природи небеској, чији је симбол круг: у окруженом сјаја оно што је исход њега с оним што је изнад, али означајући му границе које у сваком другом до у њему одјељују земаљско од небеског, људско од божанског; као накнада за кушњу круна је обећање бесмртног живота, какав је у богова*.¹⁹ Преко античког круга као симбола простора, времена и човека, стигли смо и до круга као симбола божанства. Богови грчког пантеона, то јест њихови кипови, били су украшавани венцима сплетеним од лишћа оног дрвећа које им је било посвећено: Зевс храстовим, Аполон ловоровим, Афродита миртиним, Дионис венцем од лозе. Венце су носили још и они који су приносили жртве боговима, као и саме жртве. Тада су венци били знак посвећивања боговима. Венце су потом добијале и атлете, затим победници у борбама и на олимпијским играма. То је био лаворов венац, јер је лавор, због тога што је зимзелен, био обележје бесмртности. На крају, и покојници су у то доба испраћани са венцима на главама, чиме се истицало њихово поистовећивање са боговима.²⁰ Венац је симбол неба и сунца, а онеме који га је носио давао је њихову власт и моћ. Венац је знак бесмртности, то јест победе над смрћу. Питање живота и смрти подразумевало је и носило у себи и питање победника: онај који је победио смрт власник је живота, победник, и достојан је

¹⁸ Ј. Зизулас, *Од маске до личности*, Мелбурн 1995, 12–13.

¹⁹ *Rječnik simbola*, 324.

²⁰ *Ibid.*, 325.

гов Лавиринт и чудовиште Минотаур прогутали и погубили Минос додатно осудио и најчешће слао у ледени Тартар. На такву је неславну судбину био осуђен човек старог века и, да иронија буде још већа, он је, да би стигао у свет вечне смрти, морао још за то и да плати. Додајмо и то да је оболос — новчић — био праслика праве попутнице на путу за вечност, попутнице коју ће Христос делити „бесплатно“ свима онима који то буду драговољно хтели.

4. Преображај

Ноћ ѿоодмаче, а дан се ѿприближи (Рим 13 12). Хришћанство је са достигнућима античког света преузело и наследило и језик симбола, симболички начин изражавања нове стварности коју је собом носило, објављивало и сведочио. У својој коренитој измени света, као што је речено, оно је и симболима дало нова и правилнија значења и тумачења. Тога није био поштеђен ни круг — и он је доживео преображај. У средишту света и времена, видели смо, боравио је утамничени човек, осуђен на смрт. Син Божији као Нови Адам, али и „нови Тезеј“ и „нови Херакле“, дошао је у нашу тамницу и поистоветио се са нама, узео нашу плот од Дјеве Марије, родио се од ње и постао Богочовек. Своју божанску бесмртност обукао је у нашу смртност да би нашу казну, примивши је на себе, учинио ништавном. Предајући се смрти, уништио је и победио смрт. Лавиринт је слика замке палог света. Христос долази у средиште света, у најдубљу и најтамнију самицу нашег пада и не убија Минотаура (смрт), као што то чини Тезеј, већ јој се предаје као жртва искупљења, да би је изнутра сатро и уништио.

Овде су битна два поређења. Најпре треба указати на чињеницу да су лавиринти били представљани на тлу цркава на Западу и да су били символ, замена за ходочашће у Свету земљу, јер је у средиште лавиринта постављан јерусалимски храм Васкрсења Христовог.²² Лавиринт је слика света, а његово средиште је средиште света. У средиште света постављана је оса света — *axis mundi*. Свети град Јерусалим је као средиште света, пупак света — *ομφαλός* — заменио Делфе, замишљено средиште грчког света. Свети град или Света гора јесте место на којем се спајају небо и земља, а туда пролази, као што је наведено, оса света, која пролази и кроз подземни свет, ад. У Светом граду уздиже се Дрво живота. Код индоевропских народа постоји веровање да ће се управо у средишту света на крају времена одиграти велики есхатолошки бој, а тела изгинулих ратника биће принета на жртву боговима.²³ Дакле, према древним веровањима, са средиштем света повезани су оса све-

²² *Ibid.*, 337.

²³ А. Лома, *Пракосово*, Београд 2002, 131–132.

та, Свети град, Света гора, Дрво живота, жртва. Све се то испунило са непогрешивом тачношћу управо у Јерусалиму, жртвом коју је ту, за спас човека и света, принео Господ Исус Христос. Он је у средишту света, у Светом граду Јерусалиму, на Светој гори Сиону, у оси света побо и усправио свој Часни и Животворни крст као нови стуб света и подупирач неба, као ново Дрво живота, и на њему принео на жртву себе и своје Божанско Тело и Крв за искупљење људског рода и света. *Улазак у лабиринт и излазак из њега били су симболи духовне смрти и ускрснућа.*²⁴ У средиште лавиринта света Христос је поставио још и свој Часни и Животворни гроб, у који је положио своје распето и смрти предато Тело, да би душом сишао у Ад и из чељусту чудовишта Минотаура и немани уробора извео свог и нашег праоца Адама. У гробу, у средишту света Христос је смрћу победио смрт, својим Васкрсењем обновио је живот, омогућио је да људски род постане причасник његовог божанског васкрслог живота, да се обожи.

*Аријаднина ниш, која је Тезеју омогућила да се врати на свјетло, предсјавља духовну помоћ иријеко иошребну да се савлада чудовиште.*²⁵ У причи о томе како је Тезеј уз помоћ Аријадниног клупка дошао до Минотаура и потом га савладао можемо препознати далеку праслику која наговештава Христа. Наиме, сви антички хероји, богови и људи који су избављали човека од разних немани или су га даривали разним даровима, почевши од Прометеја, преко Тезеја и Херакла, јесу, условно речено, праобрази Христа, јединог истинитог Дародавца и Избавитеља људског рода. У клупку које је Аријадна дала Тезеју да помоћу његове нити дође до главне опасности по људски род — смрти — чија је представа Минотаур, можемо препознати клупко Пресвете Богородице које је она, уз вретено и преслицу, имала са собом у тренутку када је у Назарету посетио Свети архангел Гаврило и благовестио јој да ће затруднети од Духа Светога и родити Избавитеља рода људског, Господа Исуса Христа. Сама Богородица је испуњење нити Аријадниног клупка, јер је она нит помоћу које је — тиме што је од ње узео људску плот — кроз лавиринт амбиса нашег грехопада Христос стигао до главне и једине немани што прождире људске синове, до дотада небопедиве и несавладиве смрти.

Уласком у пећину лавиринта, у само средиште круга света Христос је својим Васкрсењем у једном маху савладао сва три зачарана круга антике: простор, време и човеково (не)битије. Читав козмос је својим Оваплоћењем и Васкрсењем Христос преобразио у своје Тело, Цркву, велелепни храм служења и благодарења. *Оваилоћењем Својим Христос је иримио целокућну материјалну иворевину и устоличио је на иресјо Божији; чииава ири-*

²⁴ *Rječnik simbola*, 338.

²⁵ *Ibid.*, 403.

рода *йосѣла* је *ѣло* Логоса, *васцели свей йосѣа* је Црква.²⁶ Свет је његовом смрћу избављен од смрти и пропадања, дигнут из трулежи пада и обновљен, величанственији него што је био пре пада, јер, поставши његово Тело, више не може поново да падне. Круг тамнице простора заменио је круг диска са звездицом и воздухом. Исто се догодило са кругом времена и судбине. Круг је престао да буде знак времена које је у антици имало да се понавља у недоглед, у бесконачност, па је за приказивање хришћанског једно-смрног схватања времена искоришћена линија. Наиме, хришћанство зна да време које се завршава смрћу није вечно, да оно има свој почетак и крај, да почиње стварањем света, и, потом, своју трагичност стиче Адамовим падом, а да ће се окончати повратком, поновним урањањем у вечност. Кључни догађај за такво, другачије схватање времена јесте долазак Христов у свет и време, у историју, што обнавља сећање на чињеницу да време тек након Адамовог изгона из Едема почиње да откуцава на часовницима наших живота. Осим тога, Христос објављује приближавање краја смртоносног времена, које ће се његовим поновним доласком ослободити смрти и претворити у вечност. Дакле, у хришћанству круг више није символ времена, већ се користи као сведочанство вечности. *Сада се историја, у свейлостии Христовог доласка, йојављује као „йрогрес“, у нуѣрини усмерена йрема „крају“ ка „коме нейогрешиво граби“.* „Кругови“ су се *расѣурили, како је Св. Августин волео да каже. Оѣкрило се да у историји не йосѣоји кружење (роѣација), него — јединствѣн и универзални цѣљ.*²⁷

Победивши смрт, Христос ју је протерао из средишта васељене, из средишта круга и у њега поново поставио себе, свој живот, своју вечност, како је одувек, од самог почетка, и било: *И Он је йрије свега, и све у њему йосѣоји* (Кол 1 17). Помоћу Христовог устајања из мртвих, када је он својом смрћу победио смрт, човечанство је изашло из античког зачараног круга времена, судбине и смрти и ушло у слободу бесконачног круга вечности Христовог бесмртног и бесконачног Царства небеског, у чијем је средишту он, Син Божији и Син Човечији — Богочовек Исус Христос.

Савладавши Минотаура и уробора, пад, време и смрт, Христос постаје истинити и једини Победник, достојан да буде овенчан неувећивим, златним венцем бесмртности. То није био пропадљиви венац античких богова, олимпијских победника и римских императора. То је био венац живота. Сунце више није било мртво, оживело је, постало је Сунце правде. Око Христове главе засијао је живи венац исплетен од живоносних зрака оживе-

²⁶ Х. Јанарас, *Айофайичко богословље и византијска архитектура*, in: *Православље и уметност*, Београд 1997, 131–132.

²⁷ Флоровски, *op. cit.*, 74.

лог Сунца. На саркофазима из IV века представљана су два анђела како носе лоровор победнички венац, у чијем је кругу овенчан Христов монограм.²⁸ Христос је „нови Хефест“, „нови бог ковача“, који помоћу сунца и ватре своје бесмртности у ковачници новог, обоженог живота за човека не искива маску као покривало наказности његовог смртног лика, већ му искива победнички венац, круну вечног живота, представљен као круг, коло сунца засијалог око глава светитеља — од смрти слободних личности: *У личности се животи и љубав поистовећују: личности не умире ујаво стого што је вољена и што воли. Изван заједнице љубави личности губи своју јединствености, постојеће једно биће као и друга, „ствар“ без аисолутивног идентитета („истовечности“ и „име“ без личности). За личности смрт значи да престане да буде вољена и да воли, да је јединствена и неоновљива, док животи за личности значи постојанак јединствености њене постојаси, коју посведочије и одржава љубав.*²⁹ Тако је круг као символ пораза и (при)времености преображен у весника победе и вечности, трнов венац претворен је у царски, круг маске индивидуе у круг ореола личности. Уместо безвредног оболоса, Христос за попутнину на путу у вечност даје своје Тело и своју Крв. Знања и догмати вере и богословља непогрешиво су се преносили и потврђивали својим уметничким, симболички израженим ликовним, али и поетским представама, попут оне касније, испеване у Његошевој *Лучи микрокозма*:

*Над високом престолом престолох
У воздух се сјајно коло креће,
Ка и друга што се кола крећу
Над престолом првијех ангелах...
То је круна бога истиннога,
Са којом је сам себе вјенчао
Над вјечношћу и над временима...*³⁰

5. Круг цирка, дискос и свети иуиш

Сусрет антике и хришћанства одиграо се у круговима циркова, амфитеатара, где је антика својим боговима, владарима и зверовима приносила на жртву хришћане мученике. Њиховом жртвом антика је била истовремено и поражена и спасена: најпре поражена победама мученика, који су кроз смрт, попут Христа, Првоусталог из смрти, кога су следили, задобијали вечни живот, а потом искупљена, очишћена и убељена крвљу праведника, и

²⁸ I. Hutter, *Fruhchristliche Byzantinische Kunst*, Stuttgart 1968, kat. 33.

²⁹ Зизиулас, *op. cit.*, 53.

³⁰ П. Петровић Његош, *Луча микрокозма*, Подгорица 2001, 32.

спасена кроз њен унутрашњи духовни преображај у Источно ромејско царство — Византију. У кругу колосеумског духовног умирања старог века и крви мученика рађала се вечност хришћана и хришћанства, Христова вечност: *Огањ и крст, чойори зверова, сечење, разайињање, дробљење костичију, одсецање удова, млевење целог тела, зле муке ђаволове — нека све што дође на мене, само да Исуса Христа задобијем... Љубав се моја разайе, и нема у мени огња који жели ишћи материјално, него је у мени вода жива и жуборећа, која ми изнутра говори: Хајде ка Оцу!*³¹ Оно што нису могле кривице, жртве, страдања и херојства Прометеја, Едипа, Тезеја, Тантала, Херакла и других митских богова и јунака оствариле су чисте и христоподобне жртве колосеумских мученика. Стари обред незнабожачким боговима замењен је новим — истинитом Богу Жртви. Порази хришћана мученика претварани су снагом Христове свемоћи у победе, а паганско обредно ликоване учесника жртвоприношења у амфитеатрима, окупљених у кругове око обредних чистих жртава, као символ и као стварност, замењено је окупљањем хришћана у круг око Јагњета Божијег, *Које узима на се гријехе свијеша* (Јн 1 29).

Када у току Свете Литургије свештеници иду укрут око часне трпезе и примају Свето причешће, Тело и Крв Исуса Христа, они су тада символ, али и стварна, жива заједница која се окупља у круг и сабира око извора свог живота. Круг је најбољи знак хришћана који су се окупили око средишње силе што ствара и одржава Цркву, као заједнице верних окупљених око животворне тајне Светог причешћа. У чину проскомидије свештеник најпре на дискосу, кружном таџиру који је символ читаве васељене, ређа из просфоре извађене честице, почевши од Светог агнеца — Христа — који је у средини, потом десно од њега ставља честицу Пресвете Богородице, са леве стране, у три реда, по три честице за чинове небеске Цркве, а затим испод честице за живе и упокојене њене чланове. То је слика васељене која се спасава, слика Цркве, а у њеном средишту јесте Христос. То је слика или символ заједнице која је кружно постављена око свога центра, а он је уједно и ствара, обликује и одржава. Дакле, смисао круга је у његовом средишту, у коме је његова жижа, његова осовина.³² Центар је тај који рађа круг и држи га својом силом да се не распадне и разаспе. Тиме круг у хришћанској теологији и уметности пуноћу своје симболике има као знак христоцентричности хришћанске заједнице — Цркве — која силом што је добија од Христа није више — поно-

³¹ Свети Игњатије Богоносац, *Посланица Римљанима*, in: *Дела айосћолских ученика*, Врњачка Бања — Требиње 1999, 229–230.

³² Све тачке кружности налазе се у средишту круга, које је њихов почетак и крај, пише Прокло. Према Плотину, средиште је отац круга, *Rječnik simbola*, 321.

вимо — зачарани круг безизлаза из лавиринта судбине, времена и смрти већ круг сабраних око врела, извора живе воде, бистре воде бесмртности, где се они који су Христови напајају у чину Свете тајне причешћа, то јест Евхаристије. Христос не дођуши да се елементи створених бића расијају по периферији, него ограничава њихова центрифугална стремљења, приводећи к Себи многоразлична бића, која су добила постојање од Њега.³³ У средишту творевине је њен Творац, Искупитељ и Спаситељ, јер Њиме би саздано све, што је на небесима и што је на земљи, што је видљиво и што је невидљиво... све је Њиме и за Њега саздано (Кол 1 16). Свети путир је извор хране бесмртности већ овде, на земљи, а тако ће бити и у будућем веку Христовог Царства, у чијем ће средишту бити река воде живота која извире од престола Божијег и Јагњетовог (Отк 22 1) — и ко је жедан нека дође, и ко хоће нека узме воду живога на дар (Отк 22 17).

6. Крст у кругу

Доживљавање космоса као великог и свеобухватног круга преносило се и оцртавало и у хришћанској архитектури. Након базилике преузете са Запада, јавља се тип ротонде, која је пак своје порекло имала у хеленистичким маузолејима Истока и која је, заправо, слика, могли бисмо рећи икона небеског круга, што хришћански храм заправо и јесте — део неба уцртан и озидан на земљи. Византијски храм је ајсолутилно уклоњен у своју природну околину, не сујројствљује се линијама природе и места; напротив возглављује у себи — рекавшицу — личност својеобразности како места тако и градивног материјала; показује датости природне стварности као „космос“ (свети), односно као украс личне хармоније и лепоте. Величавост се „убличава“, добија лик, добија лице — а то је лице Логоса. Грађевина византијске цркве је тело овајлоћенога Логоса, покрети „нагнутих небеса“ ка земљи, убличење Овајлоћења у облик крста.³⁴ Завршна етапа у развоју хришћанског градитељства јесте византијска крстообразна богомоља, која је слика Богочовечанског Тела Исуса Христа, јер је у себи имала спојене симболе земље и неба — четвороугао и круг куполе изнад централног дела. Та чудесна грађевина (Света Софија) — споља је скромна, ненаметљива. Њено богајство је унутра: а то је очигледно присуство Бога на земљи. Кулола, без икаквих стубова, дословно лебди као небо... Тај храм је ојекама исјевана христологија. Доњи део је лежећи крст — То је Тело Богочовека. А горњи део је кулола — која представља Његову

³³ Свети Максим Исповедник, *op. cit.*, 172.

³⁴ Јанарас, *op. cit.*, 131.

Божанску природу, јер сфера (као просторни круг) представља савршени облик — прикладан за симболичко указивање на Бога. Доњи дио — квадар, а горњи сфера — и у куколи — Пантиокрајтор, Христос са Ајосџолима и Ангелима. Небесна Црква ѿоржесѣствујућа, сједињена са војујућом Црквом на земљи. Ту је на мозаицима васколики Сабор Светишх, облик девствених душа на свадби са Јагњетом. Оно што је злато — као символ Божије светлости — на иконама и мозаицима — то је кукла уздигнућа на пресеку базнога крста у православној црквеној архитектури. А то је растућа персиктива у тој уметности немарства.³⁵

У основи куполе је круг, једини у храму, и природно је што је купола намењена за ликовну представу онога који сву васељену држи у поретку, за Христа Сведржитеља — Пантократора. Тако је у кругу, символу неба, уместо античког бога сунца Аполона или Хелиоса и њихових светлосних колесница, постављен управо Христос — Сунце — Творац неба и Венац његовог свода, а дванаест зодијачких знакова заменила су дванаесторица апостола, дванаест звезда хришћанске васељене. Испод куполе, у средини храма је сунце — сунце — као одсјај Сунца које је стајало у зениту неба куполе. Унутрашње просторно уређење храма такође је одраз слике концентричних кругова: *Просторно језгро храма обележава се концентрично: двориште, прираћа, сам храм, олтар, трапеза, антиминс, иуир, свете шајне, Христос, Отац.*³⁶

Круг има значајну улогу још и у решењу простора манастирских целина,³⁷ не само у физичком већ и у духовном смислу. Кружни бедем који обухвата комплекс није само одбрамбени зид који цркву, конаке и монахе штити од невоља већ он својом линијом духовно дели унутрашњост манастира од спољњег света, то јест раздваја две, условно речено, различите духовне области. Унутар бедема је устројство, поредак и хармонија неба, у унутрашњем простору царује закон и склад вечности; изван линије круга бедема владају стихије времена, пролазности и смрти. Круг одваја и штити бесмртност и непролазност Царства небеског — а оно је главни циљ и смисао живота у манастиру — од привремености и смртности света који не може да препозна светлост истине, јер она није од овога света (Јн 1 10).

Као најједноставнији, али и најречитији символ круга као Цркве можемо навести славски колач у Боки — *кршњак* — који у средини има крст са крацима до обода, а по ободу је плетеница: крст је Христос, у плетеницу су ушлетени сви који су Христови — читава његова Црква.

³⁵ Д. Крстић, *У почетку беше Смиао*, Београд-Ваљево-Србије 1996, 131.

³⁶ П. Флоренски, *Иконостас*, Никшић 2001, 36.

³⁷ С. Поповић, *Крст у кругу*, Београд 1994.

7. Закључак

У Уводу Рјечника симбола аутори, између осталог, наводе: *Симбол је у њочетку био предмет пресечен на два дијела, два комада керамике, дрва или коvine. Двије особе чувају по један дио: домаћин и гости, вјеровник и дужник, два ходочасника, два бића која се састају на дуго вријеме. Кад се изнова састају, ујоређивањем двају дијелова појврдити ће своју повезаност гостопримством, своје дугове, своје пријатељство... Симбол раставља и спаја; садржи оба појма: раздвајање и сједињење; он подсећа на заједницу која је била подијељена и која се опет може створити. Сваки симбол садржи део разбијеног знака; значење симбола открива се у ономе што је уједно његова и веза између раздвојених појмова.*³⁸ Пукотина између Творца и творевине премошћена је тиме што је Творац узео творевину за своју другу природу; Творац и творевина изнова су се срели и свако је показао свој део располовљеног симбола: делови су се поклопили и небо и земља су се у кругу и четвороуглу спојили — и добијен је Крст; укидањем дуга дужнику Бог и човек су се унижењем Првог измирили и спојили и рођен је Богочовек и његово Богочовечанско Тело — Црква; два пресечена дела поново су спојена и круг је сведочанство тог споја. Рођењем Господа Исуса Христа од Марије Дјеве символ није укинут и јесте укинут: није укинут јер је он сведок заједнице творевине окупљене око Творца, а јесте укинут јер у средишту тог симбола круга стоје Тело и Крв Господња којима се творевина храни и који нису символ, већ су реална храна божанска, храна његове бесмртности. Њоме се хране сви они што, по вери у њега, то хоће, и који, иако распоређени по ивици круга, имају живот у његовом средишту. Заједница је била подељена и опет је обновљена да би таква остала у вечности.

Него говоримо премудрости Божију у тајни сакривену, коју предодреди Бог прије вијекова за славу нашу, коју ни један од кнезова овога вијека није познао (1 Кор 2 7–8). Господ Исус Христос јесте испуњење свих симбола: он је уједно и сунце, и ватра, и живот, и круг, и небо, и врата, и пут, и лав, и лоза, и бршљан, и крин, и извор, и хлеб, и вино: Све кроз њега постиде, и без њега ништа не постиде што је постало (Јн 1 3). Бог Логос је у сваки символ уметнуо делић свога Логоса као логосе свих ствари и свих симбола. Он је Кључ који отвара све кључаонице, он је Лозинка помоћу које се пролазе све страже и све препреке, он је Тајна којом се откривају и објављују све тајне. А нама Бог откри Духом својим; јер Дух све испитује, и дубине Божије... А ми не примисмо духа овога свијета, него Духа који је од Бога, да

³⁸ *Rječnik simbola*, XI.

знамо *што* нам је даровано од Бога; *што* и говоримо, не ријечима наученим од људске мудрости, него научени од Духа Светиог; духовно духовним доказујући (1Кор 2 10, 12–13).

Својим Рођењем Христос је открио себе и свог Оца и свог Духа Светог, и све је од симбола постало реалност: Бог се оваплотио, отварио, невидљиво је постало видљиво, символ је постао слика, и подобје, и икона, Онострани је постао Овоостран. Христос је једини символ који и после самооткривења није изгубио своју вредност. Према Јунгу, *докле год је симбол жив, он је најбољи могући израз какве чињенице; жив је само док је бременити значењем. Ако то значење изиђе на видјело, другим ријечима, ако откријемо израз који ће најбоље формулисати изражено, очекивано или наслућивано, тада је симбол мртав: има још само њовијесну вриједност*.³⁹ Христос је једини символ чија је „вредност порасла“ по његовом саможртвеном откривању. Самобјављивањем он је постао једини *живи символ* чија је вредност порасла и у историји и у вечности. Он је једини символ чији је живот отпочео по његовој смрти, а његов живот стекао је пуноћу своје вредности тек после смрти. Објављивањем и тумачењем његова тајна постала је јавна, али и још тајанственија. *М. Елијаде каже да се симбол као трансцендентна категорија висине, надземаљског, бесконачног, открива цијелом човјеку, и његову разуму и његовој души*.⁴⁰

Христос се као символ трансцендентне висине, као символ надземаљског и бесконачног открио целом човеку тиме што је сам постао човек, да би човека учинио богом по дару и да би га потом са собом повео и учинио причасником те трансцендентне висине, надземаљског и бесконачног. Решавање загонетки симбола, по Клеу, води нас *према неизмјеривим дубинама првобитнога даха, јер симбол припада видљивој слици дио невидљивог које је замијећен наднаравно*.⁴¹ Будући *алфа и омега*, Христос се открива не само као наш први већ и као наш последњи дах. У ишчекивању тог нашег последњег даха, који никада неће издахнути, Он нам је оставио своје Тело и Крв и своју икону: Тело и Крв за храну до његовог поновног доласка, а икону до будућег гледања његовог Лица у Царству небеском. Икони је, као видљивој слици, придодато и невидљиво, будуће гледање његовог Лица: *Јер сад видимо као у огледалу, у загонетки, а онда ћемо лицем у лице* (1Кор 13 12).

Gerard de Champeaux и часни *отца Sterckx* савршено су истаkali њо-себну *природу симбола*: они у *жаришту* једне једине слике сажимају ције-ло једно духовно искуство ... *трансцендирају мјеста и времена, индивиду-*

³⁹ *Ibid.*, XII.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Ibid.*

алне ситуације и случајне околности; чине сложнима иривидно најразно-
родније чињенице ујућујући их на само једну, дубљу чињеницу која је њихов
последњи смисао.⁴² Последњи смисао може бити само први смисао; први и
последњи смисао је Бог Смисао, Бог Логос, Исус Христос Син Божији. Зато
је и круг његовом преображењском силом обраћен од античке символике
смрти у хришћански знак непролазног живота. У средишту тог круга живо-
та ископан је дубоки, небески зденац бесмртности, који је Христос, и који
се непрекидно и непресушно прелива, излива и улива, најпре у животе хри-
шћана, а потом и у хришћанско богословље и уметност. О начину задобија-
ња тог источника учи нас преподобни Максим Исповедник: *Научивши да у*
себи, појути (древних) патиријараха, подвигом и познањем којомо бунаре
врлине, пронаћи ћемо Христа као Источника живота. Из Њега нас Прему-
дрости призива да пијемо: „Пиј воду из својег студенца и што тече из ис-
точника твојега“ (Пр 5 15). Учинимо ли тако, пронаћи ћемо у себи исто-
*јећу драгоценост.*⁴³

РЕЗИМЕ

Нов живот у Христу морао је добити своје препознатљиве ознаке и обе-
лежја. Хришћанство није морало да измишља нове знаке и нове симболе.
Оно је из наслеђа старог света узело старе, потамнеле инсигније и атрибуте
и дало им првобитни садржај. Један од тих симбола јесте круг.

Символично значење круга у антици разматрано је на примерима лави-
ринта, уробора, маске, венца и оболоса. Митолошки мотив лавиринта може се
протумачити као коришћење круга да би се њиме изразило поимање простора
као зачараног круга у који је постављен човек, а из кога је било немогуће наћи
излаз и у чијем је средишту чекала неминовна смрт. Уробор је символ вечног
понављања, то јест тамнице времена, и зато он својим самопрождирањем изра-
жава немоћ старог века да изађе ван граница времена, судбине и смрти. Круг
простора и круг времена спајани су у круг маске глумца у античкој трагедији,
круг онотолошке безизражајности и неостварености, егзистенцијалне без-
личности; маска је у обредима и позоришту скривала лице смрти. Као што је
пратио човека кроз његов живот, круг га је у старом веку пратио и након ње-
гове кончине. На покојникову главу стављан је венац као символ бесмртно-
сти, а испод језика новчић, оболос, као попутнина за одлазак на онај свет.

⁴² *Ibid.*, XIII–XIV.

⁴³ Свети Максим Исповедник, *Гноснички списови*, Београд 1996, 83.

Са Христом је дошло до преображаја. Уласком у пећину лавиринта, у само средиште круга света, Христос је својим Васкрсењем у једном маху са- владао сва три зачарана круга антике: простор, време и човеково (не)битије. Читав козмос је својим Оваплоћењем и Васкрсењем Христос преобразио у своје Тело, а круг тамнице простора заменио је круг диска са звездицом и воздухом. Исто се догодило и са кругом времена и судбине: у хришћанству круг више није символ времена, већ се користи као сведочанство вечности. Победивши смрт, Христос ју је протерао из средишта васељене, из среди- шта круга, и у њега поново поставио себе, свој живот, своју вечност. Хри- стос је „нови Хефест“, „нови бог ковача“, који помоћу сунца и ватре своје бесмртности у ковачници новог, обоженог живота не искива за човека ма- ску као покривало наказности његовог смртног лика, већ му искива побед- нички венац, круну вечног живота, представљен као круг, коло сунца заси- јалог око глава светитеља — личности слободних од смрти. Тако је круг као символ пораза и (при)времености преображен у весника победе и вечности. Трнов венац претворен је у царски, круг маске индивидуе у круг ореола личности, а као попутнину на путу у вечност Христос, уместо безвредног оболоса, даје своје Тело и своју Крв. Када у току Свете Литургије свештени- ци иду укруг око часне трпезе и примају Свето причешће, Тело и Крв Исуса Христа, они су тада символ, али и стварна, жива заједница која се окупља укруг и сабира око извора свог живота. Круг је најбољи знак хришћана оку- пљених око средишње силе која ствара и одржава Цркву — као заједнице вер- них окупљених око животворне тајне Светог причешћа. Круг у хришћанској теологији и уметности пуноћу своје симболике има као знак христоцен- тричности хришћанске заједнице — Цркве — јер је у средишту творевине њен Творац, Искупитељ и Спаситељ.

SUMMARY

Nikodim (Bogosavljević)

SYMBOLISM OF THE CIRCLE
IN ANTIQUITY AND CHRISTIANITY

New life in Christ had to receive its discernable signs and marks. Christianity did not have to invent new signs and symbols. From the legacy of antiquity it took over the old, darkened insignia and attributes and gave them new content. One of such symbols was the circle.

The symbolic meaning of the circle in antiquity is explored through examples of the *laburinthos*, *ouroboros*, *prospon* (mask) and *obolos*. The mythological motive of the labyrinth may be interpreted as usage of the circle to thereby express the understanding of space as enchanted circle wherein man is placed, and which it is impossible to escape from, the more so since in its centre awaits death itself. The ouroboros is symbol of eternal repetition, that is, of the dungeon of time. For this reason its self-devouring action expresses the incapacity of ancient humanity to escape the limits of time, destiny and death. The circles of space and time coalesce in the circle of the mask (*prosopon*) of the actor in ancient tragedy, given in fact as the circle of ontological expressionlessness lacking realization, signifying existential personlessness. In ritual and theatre the mask hides the face of death. In antiquity the circle followed humanity through its life, but it continued to do so also after death. The head of the deceased was crowned with a wreath symbolizing immortality, and underneath his tongue was placed a coin, the *obolos*, as endowment for departure to the otherworld.

With Christ a transformation occurs. By entering the cave of the labyrinth, as centre of the world, Christ, through his resurrection, in one breath, overcame three enchanted circles of antiquity: space, time and (non)being. The whole cosmos was transformed by Christ into his Body, and the circle of the prison of space was replaced by the circle of the liturgic diskos, with star and heaven above. The same happened with the circle of time and destiny. In Christianity the circle is no more a symbol of time, since it is used as witness for eternity. By conquering death, Christ has banished death from the centre of the oecumene, displacing it from the centre of the circle. Instead, he posits himself, his very own life and eternity as its centre. Christ is the new "Hephaestus", the new "god of goldsmiths". As such, using solar fire of his immortality — in the minting furnace of new deified life — he does not produce a mask for man (as hiding device for his death-saturated face) but produces for man a wreath of victory, a crown of eternal life, represented as circle, as solar nimbus radiating around the heads of saints — as personages free from death. That is the way in which the circle, as symbol of defeat and transience, is transformed into a messenger of victory and eternity. The wreath of thorns is transformed into an imperial crown, the circle of the mask of individuality into the circle of the halo of personhood; and as endowment for the journey into eternity, Christ, in place of the worthless *obolos*, offers his Body and Blood. While the priests during liturgy circle around the holy altar receiving holy communion, as Body and Blood of Christ, they represent a symbol — but, simultaneously, they represent a real, living community which gathers around the fountain of life. The circle is the sign of Christians assembled around the central force that creates and maintains the Church as community of faithful gathered around the life-giving

mystery of holy communion. In Christian theology and art the circle realizes its fullness as symbol of Christocentrism of the Christian community, that is, of the Church. For in the centre of creation abides its Creator, offering atonement and salvation.